

eser halinde daha sonra yeniden neşretmiştir (İstanbul 1947). Bu baskının sonuna eklediği "Añahtar" bölümünde metinlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla bazı yabancı kelime ve tabirlerle şahıs ve eser adlarına yer vermiştir.

Halil Nihat Fransızca'dan yaptığı manzum ve mensur tercümelerde de büyük başarı göstermiştir. Bilhassa Alphonse Daudet çevirileriyle bu yazarın Türk okuyucusu tarafından tanınip sevilmesini sağlamış, onun *Tartarin de Tarescon* adlı romanını *Taraskonlu Tartaren* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1336, 1938). Ayrıca Nedim divanını yirmi yedi yazma nüshayı karşılaştırarak baskıya hazırlayan Halil Nihat, sonuna bir lügatçe ve *Nedim-i Kadim Divançesi*'ni de ekleyerek yayımlamıştır (İstanbul 1340 h./1338 r.). Baş tarafında da Ahmed Refik'in "Nedim'in Hayatı", Fuad Köprülü'nün "Nedim'in Şiirleri" adlı incelemeleri yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

T.B.M.M. Azasının Tercümeihâl Kâğıdı, TBMM Arşivi, nr. 697; M. Fuad Köprülü, *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul 1924, s. 195-200; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1217-1222; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 72; a.mlf., "Halil Nihad Boztepe", AA, V, 1686-1687; Yusuf Ziya Ortaç, *Bir Varmış Bir Yokmuş, Portreler*, İstanbul 1960, s. 161-166; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 779-783; Ömer Akbulut, *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası*, Ankara 1970, s. 49, 235; Akyüz, *Modern Türk Edebiyatı*, s. 188; Kemâleddin Şenocak, *Yanardağ Şairimiz Halil Nihad Boztepe*, İstanbul [1989]; M. Salahaddin, "Şair Halil Nihad Bey Yeni Kitab'a Hayatını Anlatıyor", *Yeni Kitab*, nr. 4, İstanbul 1927, s. 2-7; M. Behçet Yazar, "Halil Nihad", *Yedigün*, XIV/350, İstanbul 1939; Halide Edip Adıvar, "Ağaç Kasidesi", *Akşam*, İstanbul 15 Ocak 1948; Fazıl Ahmet Aykaç, "Bir Zerafet Meşceresi", *Akşam*, İstanbul 18 Ocak 1948; Fevziye Abdullah Tansel, "Halil Nihad Boztepe'nin Mizâhî Yazılarında Kullandığı Gözden Kaçan İğreti Adı", *KAM*, XIV/4 (1985), s. 70-76; Mustafa Uzun, "Boztepe, Halil Nihad", *TDEA*, I, 463-464.

MUSTAFA UZUN

BÖCEKBAŞI

Osmanlı Devleti'nde özellikle son asırlarda asayişin sağlanmakla yükümlü gizli zâbıta görevlilerden biri.

Böcekbaşı tabiri İstanbul ağzına ve özellikle yeniçeri argosuna ait bir kelimedir. Böcekbaşı daha ziyade hırsızlıkları önlemek ve hırsızları yakalamakla görevliydi. Emri altında çalışanlar arasında erkek ve kadın memurlar bulunurdu. Ayrıca suçluları yakalamada muh-

Böcekbaşı (M. Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyesi*, İÜ Ktp., TY, nr. 9391)

bir olarak kullanılan tövbekâr hırsız ve yankesici gibi sabıkâlılara da böcek denilirdi. Fakat asıl gizli istihbarat işleriyle salma çuhadar denilen memurlar meşgul olurdu (bk. ZAPTİYE). Böcekbaşı yakaladığı sanıkları suçunun türüne göre Ağakapısı'na, ihtisab nâzirliğine veya Baba Câfer Zindanı'na gönderir, suçu sabit olanları çeşitli şekillerde cezalandırırdı. Bu cezalar dayak, hapis veya kulak kesme şeklinde olabildiği gibi suçun tekrarlanması halinde idama kadar varabilirdi. Halk arasında kullanılan "eski kulağı kesiklerden" tabirinin kaynağı bu kulak kesme cezası olmalıdır.

Böcekbaşı kıyafet olarak başına siyah kuzu derisinden üzeri yeşil kalpak, sırtına dar yenli uzun cepken, mavi şalvar ve kırmızı çizme giyerdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, I, 901; Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, Ankara 1947, s. 64-65; H. Gibb — H. Bowen, *Islamic Society and the West*, Londra 1950, I/1, s. 326; Ergun Hıçyılmaz, *Belgelerle Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*, İstanbul 1979, s. 18; R. Mantran, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* (trc. Mehmed Ali Kılıçbay — Enver Özcan), Ankara 1986, I, 127, 155; Pakalın, I, 241-242; TA, VIII, 21; R. Ekrem Koçu, "Böcekbaşı", *İst.A.*, VI, 3078.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

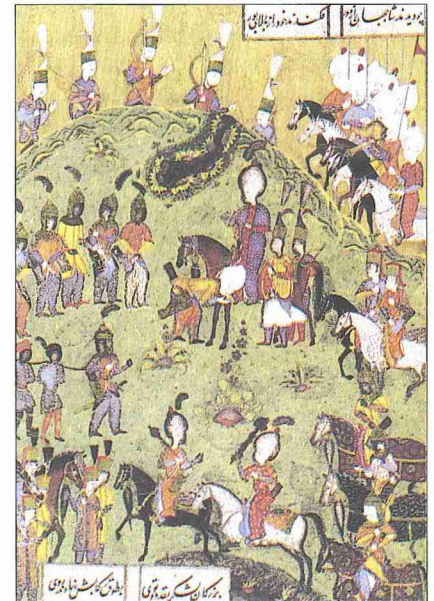
BÖĞÜRDELEN

Yugoslavya'nın Sırbistan bölgesindeki Şabac şehrinin Osmanlılar dönemindeki adı.

Sava nehrinin kenarında stratejik bakımdan önemli bir yerde kurulmuştur. Burada daha önceki adı Zaslon olan yerde eskiden küçük bir palanka vardı. Fâtih Sultan Mehmed zamanında Osmanlılar'ın eline geçen bu önemli mevkiye 1471'de ahşap ve topraktan bir hisar yapıldı. Belgrad'ı tehdit eden bir yerde

bulunması sebebiyle muhtemelen "yandan vuran tabya veya istihkâm" mânasında buraya Böğürdelen adı verildi. Ancak buradan Macaristan ve Avusturya'nın güney bölgelerine kolayca akın yapılabildiği için Mathias Corvinus (I. Mátyás) tarafından kuşatma altına alındı. 1475 sonlarına doğru başlayan kuşatma 1476 Şubatında kalenin ele geçirilmesiyle sonuçlandı. Bu olaydan bahseden *Szabács viadala* (Şabac'ın muhasarası) adlı eser, XV. yüzyıl Macar tarih destanlarının en uzun ve orijinal metni bulunanlarından biridir. Bölgede Macarlar tarafından bir "ban"lık kuruldu; yeniden ve taştan tahkim edilen kale ise Macar serhaddindeki hisar zincirinin bir halkası oldu. 1492'de gerçekleştirilen başarısız bir Osmanlı muhasarasından sonra, Kanûnî'nin birinci Macaristan seferi sırasında, bölgeye gönderilen Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın kuvvetleri tarafından şiddetli bir kuşatma neticesinde fethedildi (7 Temmuz 1521). Burası aynı zamanda Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilk fethettiği kale olma özelliğine de sahipti. Kanûnî fetihten sonra kaleye girdi ve şehrin imarını emretti. Belgrad'ın fethiyle ilgili kararlar da burada alındı. Şehir 1688 ve 1695'te kısa süreli olarak elden çıkmasına rağmen 200 yıla yakın süren ilk Osmanlı dönemi sırasında önce Rumeli, 1580'den

Kanûnî Sultan Süleyman'ı Böğürdelen civarındayken tasvir eden bir minyatür (*Süleymannâme*, TSMK, Hazine, nr. 1517, vr. 81*)

itibaren Bosna eyaleti içinde yer aldı. Daha sonra birkaç yıl için Semendire, ardından İzvornik sancağına bağlandı. Önce nahiye, sonra da üç nahiyeden oluşan bir kaza merkezi sıfatını kazandı.

Kasabanın nüfusu hakkında ilk arşiv kaynağı olan 1533 tarihli *İcmal Defteri*'nde on dört hristiyan hâne ve beş mücerred (bekâr) nüfus tesbit edildi. Bu oldukça az ve fetih dolayısıyla meydana gelen sarsıntılı durumu gösteren rakam 1548'e kadar otuz yedi hristiyan hâneye ulaştı. Bunların yanında kalabalıkça bir müslüman topluluk da bulunuyordu. Nitekim bu sıralarda şehrin on müslüman mahallesinde 141 hâne vardı. Bunların yirmi altısında aile reisinin babası Abdullah adıyla kaydedildiğinden bu gibilerin yeni müslüman oldukları söylenebilir. Hâne sayısına göre burada askerî statüdekiler hariç toplam nüfus 1200-1500 civarında olup buna birkaç yüz kale muhafızı da ilâve edilebilir. 1600 yılı dolayında tanzim edilen deftere göre şehirde altı müslüman mahallede 217 hâne bulunuyor, ayrıca yirmi bir hânenin müteşekkil bir hristiyan cemaati oturuyordu. Hristiyan nüfusun azalması, buranın askerî bir merkez olması dolayısıyla bunların kendilerini güven içinde hissetmeyip daha rahat oturma yeri aramaları ile ilgili olmalıdır. Kasabanın *ispence** ve öşürleri ilk yıllarda iki timar sahibi arasında paylaşılarak 1548'e doğru padişah hassı oldu. Hazinesinin ayrıca şehrin *mukātaa**larından da geliri vardı. Tarım ve zenaat gelişmiş bir durumdaydı. Bazı belge ve gravürlere göre şehirde ilk zamanlarda bir, daha sonra dört cami bulunuyordu.

17 Ağustos 1717'de savaşız olarak Avusturya kuvvetlerine terkedilen şehir Belgrad Antlaşması'na (1739) kadar Avusturya'nın elindeydi ve bu dönemde nüfus bir hayli azalmıştı. Nitekim burada sadece otuz dört hristiyan evi bulunmasına karşılık hiç müslüman kalmamıştı. 1739-1788 arasında Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Böğürdelen, 24 Nisan 1788'de yeniden Avusturyalıların hâkimiyetine girdiyse de Zıştov Antlaşması gereğince 1791'de tekrar Osmanlılar'a geri verildi. Bu yıllarda nüfus 1500'e, burada bulunan bir casusun raporuna göre ise 2000'e yükselmişti. 1804'te başlayan ilk Sırp ihtilâli neticesinde (26 Ocak 1806) kale Kara Yorgi'ye teslim edildi.

Bugün Sabac hem tarım hem de endüstri ve ulaşım bakımından mahallî bir merkez sıfatına sahip olup nüfusu de-

vamlı artış göstermektedir (1961: 30.352, 1981: 51.642).

BİBLİYOGRAFYA:

Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik* (nşr. P. Kappert), Wiesbaden 1981, vr. 46^a, 52^b-54^b; *Sabac u prošlosti*, Sabac 1970, I, 83-446 (Ortaçağ'dan 1804'e kadar sırasıyla, Sima Birković, Adem Handžić, Olga Zirojević, Rajko Veselinović, Radmila Tričković ve Milan Jevtić — Mili-voje Vasiljević tarafından yazılan 6 geniş makale); Hazım Sabanović, *Bosanski Pašaluk, Pos-tanak i uprava na podjela*, Sarajevo 1982, s. 198-200; Adem Handžić, *Dve prva popisa zvan-ikog sandžaka (iz 1519 i 1533 godine)*, Sarajevo 1986, I, 174; Csánki Dezső, "Szabács meg-vétele" (Şabac'ın alınması), *Hadttörténelmi Közlemények*, XXV, Sarajevo 1924, s. 205-219; Gyalókay Jenő, "Şabac vára 1787-1788-ban" (1787-1788'de Şbac kalesi), a.e., s. 205-219.

GÉZA DÁVID

BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

(bk. KALKINMA İÇİN
BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI).

BÖLÜK

Osmanlı devlet teşkilâtında
belli sayıdaki bir zümreyi ifade eden
askerî ve idarî bir terim.

Kelime olarak *böl-mek* kökünden gelen ve "parça, kısım" mânasını ifade eden bölük, Osmanlı askerî teşkilâtında özellikle kapıkulu ocaklarında ve eyalet kuvvetlerinde sık sık kullanılmıştır. Başlangıçta 1000 kişiden oluşan Yeniçeri Ocağı'nda her birinde 100 kişi olan on bölük, Gelibolu Acemi Ocağı'nda ise elişer kişilik sekiz bölük vardı. Bu bölüklerin her biri yayabaşı veya çorbacı denilen bir zâbitin kumandası altındaydı. Fetihten sonra kurulan İstanbul Acemi Ocağı ise otuz bir bölüktü. Burada ağa bölüğü denilen ilk bölük ayrıca kendi içinde dokuz bölüğe ayrılmıştı.

Devletin büyüyüp genişlemesine paralel olarak zamanla yeniçerilerin sayısı artınca cemaat ve orta adları ile de anılan bölük sayısı artmış ve 101'e kadar çıkmıştır. Bunların her birinin ayrı bir adı ve farklı fonksiyonu vardı. Meselâ ilk beş cemaat ortası cemâat-i şütürbân (devciler cemaati), yirmi sekizinci orta imâm-ı hazret-i ağa, 60-63 arasındakiler ise solak ortaları adıyla anılmıştır. 1451'e kadar ayrı bir ocak olan sekbanlar bu tarihte II. Mehmed'in emriyle yeniçerilere katılmışlar ve Yeniçeri Ocağı'nın altmış beşinci ortasını oluşturmuşlardır. Sekban bölükleri denilen bu orta kendi içinde otuz dört bölüğe ayrılmıştır.

II. Bayezid devrinde bir sekbanbaşının ve sekbanların yeniçerileri tahriki üzerine altmış bir bölükten oluşan ağa bölükleri kurulmuştur ki asıl söz konusu olan, kendilerine "bölüklüler" de denen bu bölüklerdir. Ağa bölüklerinin her biri elişer neferden oluşur ve her bölüğün başında bir bölükbaşı bulunurdu. Bunların en kudemlisine başbölükbaşı denirdi. Altmış bir bölüğün yirmi biri eski odalarda, kırkı ise yeni odalarda ikamet ederdi. Kanûnî Sultan Süleyman'ın birinci ağa bölüğünün fahrî mensubu olmasından sonra ağa bölüklerinin önemi daha da artmıştır. Cebeci, topçu vb. öteki kapıkulu ocaklarının her birinde de bölükler bulunduğundan ocakların bir bölüğünden söz edilirken karışıklığa yol açmaması için genellikle ocağın adı da zikredilirdi.

Süvari olarak altı kapıkulu ocağı vardı. Sipah, silâhtar, ulûfeciyân-ı yemîn, ulûfeciyân-ı yesâr, gurebâ-yi yemîn ve gurebâ-yi yesârdan oluşan bu atlı ocakların mensuplarına "altı bölük halkı" veya sadece "bölük halkı" da denirdi. Mısır'da yedi ocaktan oluşan Osmanlı as-

Yeniçerilere mahsus bölük alâmetleri (M. Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kuyâfet-i Askeriyyesi*, İÜ Ktp., TV, nr. 9391)

